

УДК: 94:339.56(497.1)"1945/1952"
339.52(497.1:4-664)"1945/1952"
339.52(497.1:1-66-15)"1945/1952"

DOI: <https://doi.org/10.31212/2023.novi.horizonti.rak.83-116>

Др Александар РАКОЊАЦ
Институт за новију историју Србије, Београд
Научни сарадник, aleksandar.rakonjac90@gmail.com

Између Истока и Запада: Заокрети у југословенској послератној спољнотрговинској политици (1945–1952)*

Апстракт: Промена равнотеже снага на глобалном нивоу и успостављање комунистичког режима одлучујуће су утицали на стварање нових трговинских рута Југославије са иностранством. Политичке околности диктирале су преоријентацију на нова тржишта источне половине европског континента. Међутим, убрзо се показало да политички волунтаризам и идеолошка решеност нису били довољно снажно оружје за поништавање наслеђених привредних веза са Средњом и Западном Европом, па су економски фактори утицали на поновне спољнополитичке и спољнотрговинске заокрете. У раду ћемо на основу архивских извора покушати да покажемо промене праваца југословенске трговинске сарадње од Истока према Западу у светлу преплитања економских и политичких чинилаца.

Кључне речи: Југославија, спољна трговина, Исток, Запад, привредна сарадња

Велики сукоби, били они од регионалног или глобалног значаја, одувек су били весници промена економских односа међу њиховим учесницима. Политичка и војна моћ се по правилу користила да се стекне економска добит, као готово једина сигурност за наметање и одржавање апсолутне воље над пораженим. Напуштање старих и прављење нових трговинских путева био је најочигледнији индикатор промене односа снага на једном простору. Други светски рат је један од примера крупних прелома дотадашњих рута светске трговине.

* Чланак је настао као резултат рада у Институту за новију историју Србије који финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација РС, на основу Уговора о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2023. години бр. 451-03-47/2023-01/200016 од 3.2.2023.

Победа Антифашистичке коалиције над Трећим Рајхом поништила је нацистичке планове привредног преобликовање Европе у складу са немачким интересима и тиме довела до великих измена у ланцима размене.¹ У новонасталим околностима, уместо једне јединствене економске сфере под немачком доминацијом, настале су две идеолошки, политички и економски различите целине. Дојучерашњи савезници преуредили су свет према сопственим замислима, док су предратне економске везе редефинисане у складу са новонасталим потребама и жељама сила победница. Западна, капиталистичка страна света предвођена Сједињеним Америчким Државама и Великом Британијом и источна, коју је наткрила сенка совјетског социјализма, дефинитивно су почеле да добијају будуће обличје брзим поразима Вермахта пролећа 1945. године. Дешавања у Југославији, у којој се у процесу ослобођења од немачке окупације одиграла комунистичка револуција, определила су њен будући положај у оквиру новостворене сфере совјетског утицаја, што је формално потврђено пред крај Другог светског рата потписивањем уговора о савезништву.²

Боравак југословенске државне делегације на највишем нивоу у Москви пред сам крај Другог светског рата, приликом које је потписан Уговор о пријатељству, узајамној помоћи и послератној сарадњи као највиши акт савезништва, указивао је на далекосежне политичке намере две државе. Ово није био искључиво споразум две државе, већ и две социјалистичке револуције, којим је започет процес организовања дефанзивног савеза словенских држава у циљу спречавања потенцијалног напада Немачке у будућности. Совјетски систем колективне безбедности у настајању у коме је Југославија имала једну од кључних улога није био окренут искључиво против поновног евентуалног надирања обновљене немачке војне силе, већ и против англоамеричких савезника са којима су односи почели да се хладе већ на самом завршетку рата.³ Снажније повезивање словенских земаља постало је

1 I. T. Berend, *Centralna i Istočna Evropa 1944–1993, Iz periferije zaobilaznim putem nazad u periferiju*, (Podgorica: CID, 2001), 25–29; Burton I. Kaufman, *Trade and Aid: Eisenhower's Foreign Economic Policy, 1953–1961*, (Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1982), 1–3; Mark Mazover, *Mračni kontinent, Evropa u dvadesetom veku*, (Beograd: Arhipelag, 2011), 268–271; Валтер Лакер, *Историја Европе 1945–1992*, (Београд: Клио, 1999), 34–44.

2 Архив Југославије (АЈ), Фонд 10, Министарство лаке индустрије Владе ФНРЈ (МЛИВФНРЈ), 1–1, Привредна сарадња подунавско-балканских земаља, 31.11.1945; АЈ, Фонд 836, Кабинет маршала Југославије (КМЈ), I–1/3, Уговор о пријатељству, узајамној помоћи и послератној сарадњи између Југославије и СССР-а, април 1945; Od Arne Vestad, *Globalni Hladni rat, Intervencije u Trećem свету i oblikovanje našeg doba*, (Beograd: Arhipelag, 2008), 44–50, 82–83; Ричард Џ. Кремптон, *Балкан после Другог светског рата*, (Београд: Клио, 2003), 27–37.

3 АЈ, 836, I–1/3, Реч маршала Тита приликом потписивања Уговора о пријатељству, узајамној помоћи и послератној сарадњи између Југославије и СССР-а, 11.4.1945.

императив југословенске дипломатије у првим послератним месецима. После споразума са СССР-ом иницирано је склапање истоветних уговора са Чехословачком и Пољском. Посета чехословачког министра спољне трговине, Хуберта Рипке, Београду крајем новембра 1945. године, током које је разговарано о трговинским односима две земље и статусу имовине чехословачких грађана, била је прилика да се размотре питања геополитичких односа у региону средње Европе.⁴ Посета министра Х. Рипке одиграла се у време када је на заседању Уставотворне скупштине проглашена република, а промена државног уређења дала је нови замајац филсловенском наступању југословенске дипломатије. Управо су посете маршала Тита, прво посланству Чехословачке у Београду током посете министра Рипке⁵ и потом почетком 1946. године амбасади Пољске, представљале југословенске тежње да се само не следи спољнополитички курс формулисан у Москви, већ и да се снажењем међусобних политичких веза продубе економски односи са ове две словенске државе.⁶

Завршетак Другог светског рата, уз сва остала привредна питања која су неодложно морала бити решена, пред Привремену владу ставио је проблем успостављања трговинске размене са иностранством. Спољнотрговинска политика била је, успостављањем комунистичке власти у земљи, радикално измењена у односу на предратну. Спољна трговина постала је искључиви државни монопол и све делатности економске размене са иностранством су централизоване под надлежношћу министарства за спољну трговину.⁷ По узору на СССР уведена је политика царинског протекционизма, са циљем да држава путем примене виших царинских ставки на одређене производе штити и развија домаћу производњу, а да са друге стране ослободи царинских тарифа оне сировине, материјал, машине и апарате у којима је земља оскудевала. Новоусвојене мере је требало да се позитивно одразе на привредни развој земље.⁸ Но, обнова спољнотрговинске размене у пуном обиму није била могућа пре решавања валутног паритета на међународном плану, за шта је главни кривац била инфлација која је потресала готово све државе послератног света. Због тога се приступило склапању краткорочних билатералних компензационих послова

4 Archiv Ministerstva zahraničních věcí České republiky (AMZVČR), Politické zprávy 1918–1977, Jugoslávie, ZU Bělehrad, 1945–1946, Návštěva ministra Ripky v Bělehradě, 6.12.1945; AMZVČR, Politické zprávy 1918–1977, Jugoslávie, ZU Bělehrad, 1945–1946, Prohlášení Federativní Lidové Republiky Jugoslávie, 6.12.1945.

5 AJ, 836, I–1/4, Посета Јосипа Броза Тита чехословачком посланству, Београд, 30.11.1945.

6 AJ, 836, I–1/5, Посета Јосипа Броза Тита амбасади Пољске, Београд, 17.1.1946.

7 AJ, Фонд 9, Министарство спољне трговине Владе ФНРЈ (МСТВФНРЈ), фасцикла 33, Режим спољне трговине ФНРЈ, 17.3.1948.

8 AJ, 10–18–20, О царинама, 1946.

према ценама из 1938. године. Први такви споразуми постигнути су са СССР-ом и државама које су потпале под њену интересну сферу.⁹ У циљу интензивирања трговинске размене успостављена су стална трговинска изасланства у Москви, Прагу и Софији, док су у Пољској, Мађарској и Румунији у оквиру амбасада образована трговинска одељења.¹⁰ Задатак ових изасланстава, која су на одређени начин била најчвршћа спона спољне трговине, састојао се у испитивању могућности пласмана и набавки робе, дужности редовног извештавања о економској ситуацији из земље у којој су се налазила, праћењу спровођења размене уговорених контингената итд.¹¹

Први краткорочни споразум о размени привредних добара Југославија је склопила са Албанијом у Београду 20. фебруара 1945. године. Овим споразумом укинута су царинске баријере и дат је подстицај подизању обима међусобне размене. Албанска страна се том приликом обавезала да Југославији испоручује нафту, нафтне деривате, вуну и маслиново уље, а југословенска страна је гарантовала испоруку пшенице, кукуруза и шећера. Споразум о робној размени са Чехословачком постигнут крајем новембра 1945. године омогућио је да се међусобна размена увећа за чак 35 пута. Југославија је у Чехословачкој набављала кокс, пољопривредне, индустријске, рударске и саобраћајне машине, сировине за индустрију, инфраструктурни материјал, разне алате и друге производе чехословачке индустрије, а извозила је воће, воћне прерађевине, вино, ракију, техничко дрво, кожу, црева од стоке, руду бакра, олова, цинка, хрома и др.¹² Југославија је настојала да увози машине и друга средства за производњу помоћу којих се могло остварити осамостаљење индустрије оспособљавањем сопствених техничко-технолошких капацитета. Превасходно се апострофирала сарадња са чехословачким индустријским гигантима машинске и електроиндустрије, попут компанија „Škoda” из Плзења, „Českomoravská-Kolben-Daněk A.S.” из Прага, железаре „Poldi” из Кладна, „Ringhofferovy závody” из Татри, фабрике „Beher” из Роудњица и „Červinka” из Челаковица.¹³ Поред тога, Југославија је настојала да реализује споразуме о набавкама које су током рата фирме са подручја

9 АЈ, 836, III-2-д/4, Кратак извештај управе спољне трговине о стању трговинских односа и робног промета Југославије са иностранством, 1945, 1-2; Ljubodrag Dimić, *Jugoslavija i Hladni rat, Ogledi o spoljnoj politici Josipa Broza Tita (1944-1974)*, (Београд: Arhipelag, 2014), 67; Александар Животић, *Југославија, Албанија и велике силе (1945-1961)*, (Београд: Архипелаг 2012), 99-120.

10 АЈ, 836, III-2-д/4.

11 АЈ, 9-33, Правилник о трговинским изасланицима у иностранству, 25.12.1945.

12 Дипломатски архив Министарства спољних послова Републике Србије (ДАМСПРС), Политичка архива (ПА), 1945, ф. 7, д. 7423, Извоз из Југославије у Чехословачку и увоз из Чехословачке у Југославију, 28.11.1945, 58-60.

13 АЈ, фонд 17, Министарство индустрије Владе ФНРЈ (МИВФНРЈ), 118-119, Реферат у вези трговачког уговора са Чехословачком по питањима индустрије, 30.8.1945.

бивше Краљевине Југославије склапале са фабрикама Протектората Чешке и Моравске.¹⁴ Настојања Југославије да склопи највећи могући број споразума баш са чешким гигантима била су детерминисана не само новонасталим међународним околностима, већ и интензивном предратном сарадњом. С тим у вези, почетком септембра 1945. уследила је посета делегације југословенских инжењера чехословачким предузећима приликом које су испитане могућности чешке индустрије да лиферује индустријски материјал потребан југословенској привреди. Чехословачка страна се показала предусретљивом, па су тада склопљени први споразуми са чехословачким фирмама.¹⁵

Изразито тешка економска ситуација у Пољској била је у великим градовима где су се налазила индустријска постројења. Недостатак транспортних средстава уз огромне демографске губитке био је један од главних криваца за привредну кризу, а тиме и могућности спољнотрговинске размене са Југославијом.¹⁶ Са Бугарском је размена функционисала преко транспортне куће за експедовање транзитне и бугарске робе у Југославију. Бугарска је често злоупотребљавала свој положај транзитне земље преко које су ишли делови југословенских набавки из СССР-а, а исто је покушавала и да Југославији по високим ценама прода робу која је била далеко испод свих важећих стандарда.¹⁷ То је утицало да дође до смањења увоза широког асортимана бугарских производа и фокусирања искључиво на увоз свиња, дувана, чокота винове лозе и на првом месту мрког и каменог угља.¹⁸ Трговински односи са Румунијом одвијали су се посредством фирме „Cifik”, са којом је Југославија прво прецизно дефинисала врсту и количине робе којом се трговало.¹⁹ Југословенски прворазредни трговински интерес била је румунска нафта, бензин и остали нафтни деривати, с обзиром да је, поред тога што је била суседна земља, Румунија била један од највећих европских произвођача овог енергента.²⁰ Стање трговинског биланса са Мађарском није било повољно, а главне ставке увоза биле су камени угаљ, кокс, лим, петролеј, машине за текстилну индустрију итд. Крајем 1945. године Ју-

14 АЈ, 17–118–119, Списак инсталација које треба да изврше поједине чехословачке фирме на основу већ извршених поруџбина, 1945.

15 АЈ, 17–118–119, Извештај експерата делегације за трговинске преговоре са Чехословачком др инж. Иве Херцигоње и инж. Димитрија Маглића, 22.11.1945.

16 ДАМСПРС, ПА, 1945, ф. 25, д. 7644, Извештај о ситуацији у Пољској за октобар и новембар 1945. године, 1.12.1945, 164–165.

17 ДАМСПРС, ПА, 1946, ф. 15, д. 14158, Преглед економске сарадње Бугарска–Југославија од маја 1945. до новембра 1946. године, новембар 1946, 1; Андреј Пантев и други, *Историја Бугарске*, (Београд: Слио, 2008), 332–333, 348–349.

18 ДАМСПРС, ПА, 1946, ф. 15, д. 14158, Преглед економске сарадње Бугарска–Југославија од маја 1945. до новембра 1946. године, новембар 1946, 2.

19 АЈ, 836, III–2–д/4, 1–2.

20 АЈ, 836, III–2–6/3, Статистички преглед Државног статистичког уреда о резултатима спољне трговине Југославије по месецима у 1945. години, 12.

гославија је забележила трговински дефицит са СССР-ом и земљама „народне демократије” од око 500 милиона динара.²¹

Послератни заокрет у спољнополитичкој оријентацији снажним ослонцем на СССР одразио се на домен спољне трговине. Немачку, Италију и Аустрију, као предратне доминантне трговинске partnere са 51%²² удела у укупној размени са иностранством, заменио је после рата СССР са којим се током 1945. године обављало 60,1% укупне размене. Остале земље источне половине континента од преосталог дела заузимале су 18,2% југословенске робне размене са иностранством. Трговинска сарадња са Албанијом износила је 1,5%, Бугарском 7,5%, Мађарском 2,5%, Румунијом 5,4%, Чехословачком 2,75% и Пољском 0,1%. Трговинска сарадња са СССР-ом и земљама „народне демократије” обухватала је 78,3% укупне размене са иностранством. Велики прелом у сфери економских односа Југославије са државама средње и западне Европе непосредно по завршетку рата био је индукован идеолошки детерминисаним потезима југословенске Владе.²³ Укупна размена с неколико западних земаља с којима је Југославија трговала током 1945. није прешла износ од 300 милиона динара. Са 267 милиона динара до краја године вредност размене износила је 18,5% укупне размене с иностранством у 1945. Удео Италије износио је 7,9%, САД 9,2%, три западне зоне окупиране Немачке 1%, Аустрије 0,2%, Грчке 0,1% и Швајцарске 0,05%. С осталим земљама „Западног блока” размена се сводила на нижи ниво, и то пре свега на најхитније набавке. Од артикала које је Југославија извозила у поменуте земље убедљиво су предњачила алкохолна пића и цемент портланд. Из Италије је увозила агруме, цивилну одећу, кухињску со, гуму, машине за обраду метала и апарате за струју, а из САД камионе и друга превозна средства. Из окупиране Немачке и Аустрије увожена су памучна предива, свилена предива, аутомобили и друге мање потрепштине у складу с

21 *Исцо*, 12–21; *Statistika spoljne trgovine FNR Jugoslavije za 1946, 1947, 1948. i 1949. godinu*, (Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1954).

22 *Statistički godišnjak FNRJ za 1954. godinu*, 216.

23 *Statistika spoljne trgovine FNR Jugoslavije za 1946, 1947, 1948. i 1949. godinu*; АЈ, 836, III–2–6/3, 12; Средином године СССР је на листи спољнотрговинских партнера „испливао” на прву позицију, снабдевајући ФНРЈ мноштвом неопходних производа, од сировина за металну индустрију до лекова, одеће и нафтних деривата који су предњачили. Извоз у СССР током 1945. није успео да покрије увоз, па је дефицит трговинског биланса износио 257 милиона динара у првих једанаест месеци. Последњи месец је смањио разлику, па је дефицит спао на 211 милиона динара. СССР је постао најзначајнији спољнотрговински партнер са 796 милиона динара међусобне размене. Извозили су се деривати винове лозе, зрело вино, шира и вињак, те стакло за прозоре и сирово олово. Са друге стране, из СССР-а су увожене сировине за текстилну индустрију, памук и вуна, потом полуфабрикати од гвожђа, алуминијума и азбеста, затим кухињска со, уље за подмазивање, хартија за штампање и напослетку производи совјетске кинематографије (*Исцо*, 12–23).

могућностима, јер је Југославија обе државе теретила за разарање и пљачку имовине током окупације, па се надала да ће од ове две државе највише добити преко спровођења реституција и репарација.²⁴

Као друга највећа словенска земља, која се уједно граничила са Немачком, Пољска је имала важну позицију у југословенским настојањима за стварањем система колективне безбедности као бране од поновне немачке агресије. Поред важности за безбедност, Чехословачка је као индустријски најразвијенија словенска држава за југословенско руководство била посебно важна у сегменту привредне сарадње због предстојећих изазова индустријализације. Поменуте околности су утицале на југословенски државни врх да предложи склапање Пакта о пријатељству и узајамној помоћи. Посета маршала Тита Чехословачкој и Пољској, која је уследила средином марта 1946. године, имала је за циљ да оствари потписивање ових споразума. Споразум са Чехословачком том приликом није закључен, док је уз пристанак пољске Владе потписивање Уговора извршено 18. марта у Варшави у присуству највиших представника две државе. Потписивањем и ратификацијом овог уговора Пољска и Југославија постале су савезничке државе првог реда.²⁵ Потписивање истоветног уговора са Чехословачком коначно је остварено почетком маја приликом посете председника чехословачке Владе, Зденка Фиерлингера, Београду.²⁶ Тада је подвучена важност свесловенског јединства као бране сваком будућем пангерманском пројекту продора у словенске земље, а посебно је истакнут значај овог споразума за Југославију која је њиме стекла сигурност пред евентуалним опасностима које су претиле из централне Европе.²⁷

Почетком 1946. године југословенско државно и партијско руководство имало је висока очекивања у погледу проширења економске размене са светом. Промене у сфери управљања привредом, која је почела да усваја совјетске командно-планске методе, постале су видљиве и у вођењу спољнотрговинске политике.²⁸ Процес реструк-

24 AJ, 836, III-2-6/3, Статистички преглед Државног статистичког уреда о резултатима спољне трговине Југославије по месецима у 1945. години.

25 AJ, 836, I-1/6, Пут Јосипа Броза Тита у Пољску и Чехословачку, 14–19.3.1946; Aleksandar Rakonjac, „Između velikih političkih želja i realnih ekonomskih mogućnosti: Jugoslovensko-poljski privredni odnosi (1945–1949)”, у: *Jugoslavija i Poljska: Veze i međusobni odnosi u XX veku*, ур. Bojan B. Dimitrijević, Andrzej Zaćmiński, Nebojša Stambolija, (Beograd, Bidgošć: ISI & Istorijски fakultet Kazimira Velikog, 2022), 241–254.

26 AJ, 836, I-2-a/20, Пријем делегације Чехословачке на челу са председником Владе Зденком Фиерлингером код маршала Тита, Београд, 8–10.5.1946.

27 AMZVČR, Generální sekretariát – A (1945-1954), Jugoslávie, k. 156, Ratifikace smlouvy o přátelství, vzájemné pomoci a spolupráci v míru mezi ČSR a Federativní Lidovou Republikou Jugoslavie, 1946.

28 AJ, Фонд 507, Савез комуниста Југославије (СКЈ), Комисија за привреду ЦКСКЈ (КПЦКСКЈ), XI-1/13, Основни принципи наше индустријске политике и планирања у привреди, II део – Генерална линија наше индустријске политике, 15–16.

турирања привреде поклопио се са интензивирањем глобалног политичког поларизовања снага између САД и СССР-а. Балканска и подунавска тржишта била су везана највећим делом за привредне центре средње Европе, да би поразом нацистичке немачке СССР почео пенетрацију на та тржишта. Југославија је као најближи совјетски савезник подупирала такве совјетске тежње, демонстрирајући своју одлучност да са СССР-ом изгради економске односе првог реда.²⁹ Такве тенденције на источној половини континента званични Београд је искористио да разграна трговинске послове. Набавке су плански систематизоване у складу са приоритетним потребама, а спољнотрговинско одељење Министарства трговине и снабдевања је настојало да, посредством својих представништава у иностранству, осигура реализацију. Делегације југословенских инжењера које су упућене у Москву почеле су да откривају до тада готово непознату совјетску технологију.³⁰ Једна од великих препрека са којом су се суочили југословенски инжењери била је некомпатибилност совјетске технологије са оном која је доминирала у југословенским фабрика. С обзиром на аграрни карактер Краљевине Југославије и доминацију страног капитала претежно из централне и западне Европе, машински парк у предузећима долазио је углавном из тих индустријски високо развијених земаља.³¹ Развој ситуације, почев од 1946. године, појачао је југословенску техничко-технолошку зависност од Запада. На првом месту пристизање капиталне опреме, на име репарација исте године из претежно британске и америчке окупационе зоне Немачке, покренуло је промене у технолошкој структури југословенских предузећа која су се налазила у процесу обнове,³² док је друга околност повезана са обилном помоћу која је преко UNRRA-е допремана из Америке, а у нешто мањем обиму и из Британије. Допремање индустријских машинских уређаја, електроинсталационе опреме, транспортних апарата и трактора посредством UNRRA у Југославију током прве две послератне године темељно су продубили технолошку зависност југословенске привреде од политичке воље Сједињених Америчких Држава. Чињеница да се без америчких трактора нај-

29 АЈ, Фонд 41, Савезна планска комисија (СПК), 113–201, Привредна сарадња подунавско-балканских земаља, 31.10.1945, 1.

30 АЈ, 17–117–118, Увоз из СССР-а, 21.2.1946.

31 Драган Алексић, *Привреда Србије у Другом светском рату*, (Београд: ИНИС, 2002), 101–110; Milan D. Ristiović, *Nemački „Novi poredak” i jugoistočna Evropa 1940/41–1944/1945, Planovi o budućnosti praksa*, (Београд: Службени гласник, 2005), 12–25; Perica Hadži-Jovančić, *Treći rajh i Jugoslavija: Ekonomija straha 1933–1941*, (Београд: Друштво за urbanu istoriju, 2022).

32 АЈ, Фонд 54, Репарациона комисија при Влади ФНРЈ (РКВФНРЈ), 64–139, Кратка информација о раду Репарационе комисије Владе ФНРЈ за период 1946–1953. године и остварењу репарационих и реституционих захтева, 1.3.1954.

већи део машинске обраде земље више није могао обавити већ током 1947. године и да је саобраћајни транспорт увелико зависио од америчких камиона, сведоче о фундаменталним структуралним променама. Овакво неповољно стање ствари услед захлађења односа са Вашингтоном и Лондоном додатно је оптерећивала проблематика горива ниског квалитета која су увожена из СССР-а. Неподесан за америчке моторе који су користили високооктанске бензине, совјетски бензин изазивао је учестале кварове. Са друге стране, ограничена могућност набавке квалитетних бензина, с обзиром да су нафтне компаније из САД и Велике Британије држале око 80% светског тржишта, убрзо је постала велики проблем за привреду. Уз све то неопходност ремонта постојећих машина опремом са Запада, изграђене навике југословенских инжењера и оскудне могућности совјетске привреде да испоручи опрему за извоз због огромних потреба обнове, били су главна препрека успостављању ширег опсега сарадње.³³

Списак извршених набавки током прва два квартала 1946. године говори у прилог поменуте тврдње јер су предмети увоза у преко 90% случајева биле сировине, полуфабрикати, готови производи хемијске индустрије као што су минерална и вештачка ђубрива и лекови, производи лаке индустрије, школска помагала, лабораторије, културни, школски и научни филмови, док су од машина предњачили уређаји као што су електричне тестере, камере, фотоапарати и др.³⁴ У набавкама закљученим на основу трговинског споразума из јуна 1946. године није било битнијих измена у структури испорука.³⁵ Понуда артикала за извоз у источноевропске земље обухватала је махом сирове руде, концентрате руда, пољопривредне производе, дуван и коже домаћих животиња. Из Пољске су увожени кокс, камени угаљ, полуфабрикати металне индустрије и разна уља за подмазивање, а из Румуније нафта и нафтни деривати, док је Бугарска углавном нудила пољопривредне производе.³⁶ Са Мађарском је трговински споразум, независно од питања ре-

33 АЈ, 836, I-4-a/31, Информације о начину расподеле UNRRA робе за обнову индустрије, 1946; АЈ, 9-186, „Југопетрол”, Елаборат о горивима потребним за југословенску индустрију, 1947; John R. Lampe, Russell O. Prickett, Ljubisa S. Adamovic, *Yugoslav-American Economic Relations Since World War II*, (Durham and London: Duke University Press, 1990), 21-23; Aleksandar Rakonjac, „Obnova jugoslovenske industrije 1944-1947. Ideje, planovi, praksa”, *Istorija 20. veka 2/2018*, 99; Југославија је током увоза бензина морала највећим делом да се ослања на суседну Румунију приликом куповине квалитетнијег типа бензина, али у веома малим количинама због немогућности румунске нафтне индустрије да испоручи веће количине.

34 АЈ, 17-117-118, Спецификације испоручене робе у 1946.

35 ДАМСПРС, ПА, 1946, ф. 78, д. 15486, Споразум о робном кредиту влада ФНРЈ и СССР, 8.6.1946.

36 ДАМСПРС, ПА, 1946, ф. 73, д. 8953, Извозне листе из Пољске и Југославије, 18.1.1946; ДАМСПРС, ПА, 1946, ф. 15, д. 14158, Преглед економске сарадње Бугарска-Југославија од маја 1945. године до новембра 1946. године, 1946; ДАМСПРС,

парација и реституција, склопљен последњих дана децембра 1946. године. Југославија је могла да понуди стандардне производе своје привреде, док је Мађарска нудила у висини југословенског извоза разне фармацеутске и ветеринарске производе, полуфабрикате металне индустрије, грађевински материјал, машине за грађевинску, дрвну и текстилну индустрију, машине за рударство и пољопривреду, локомотиве, дизел-агрегате и генераторе за хидроцентрале са роком испоруке за оне са највећим капацитетом до 1949. године. Производи електротехничке индустрије били су доминантан сегмент извоза који је Мађарска требало да испоручи Југославији у наредних неколико година.³⁷

Велике амбиције југословенског државног врха у погледу унапређења привредне структуре земље често су се огледале у нереалним захтевима економске природе према СССР-у. Представници совјетске државе су се трудили да, у мери у којој је то ратом порушена привреда допуштала, изађу у сусрет југословенској страни.³⁸ Заоштравање кризе око Трста током пролећа 1946. године, учестале повреде југословенског ваздушног простора од стране америчких авиона и све већи притисак англоамеричких савезника на Југославију због бојазни око могуће пенетрације комунизма на Апенинско полуострво, били су прилика да југословенско и совјетско руководство размотре политичку ситуацију у региону.³⁹ Деликатна ситуација у којој се Југославија нашла крајем пролећа 1946. године довела је до друге Титове посете Совјетском Савезу. Највиша југословенска делегација у Москви је крајем маја и почетком јуна водила преговоре око проширења економске сарадње, а том приликом анализирани су дотадашњи спољнополитички потези југословенске Владе. У току разговора шеф совјетске државе, Јосиф Висарионович Стаљин, обећао је економску и техничку помоћ, дугорочне јефтине кредите за изградњу индустрије, помоћ у наоружању и муницији.⁴⁰ Паралелно са разговорима два шефа државе вођени су трговински споразуми који су успешно приведени крају 8. јуна. Уговором о узајамним испорукама југословенска привреда је добила нову перспективу развоја.⁴¹ Потом су започети преговори око

ПА, 1946, ф. 76, д. 11665, Споразум о неробним плаћањима са Румунијом, 2.10.1946; АЈ, 9–6–4, Реферат о извршењу трговинског споразума са Румунијом, 19.10.1946.

37 ДАМСПРС, ПА, 1946, ф. 56, д. 15538, Споразум о робној размени између ФНРЈ и Републике Мађарске, 23.12.1946.

38 Момир Нинковић, „Неуспешни преговори о организацији југословенско-совјетских мешовитих друштава (1945–1947)”, *Токони историје* 2/2015, 129–130; Milan Gulić, M. Ninković, „Mješovita jugoslovensko-sovjetska društva slučaja Juste”, *Istorija 20. veka* 1/2014, 143–148.

39 АЈ, 836, I–1/7, Писмо Едварда Кардеља маршалу Титу, Београд, 6.6.1946.

40 АЈ, 836, I–1/7, Белешка Коче Поповића о састанку у Кремљу и на дачи, 27.5.1946.

41 АЈ, 836, I–1/7, Совјетско-југословенски коминике о боравку у Москви делегације југословенске Владе на челу са председником министарског савета ФНРЈ маршалом Јосипом Брозом Титом, Москва, 8.6.1946.

стварања осам заједничких привредних друштава⁴², али су само два таква захтева спроведена у дело у фебруару 1947. године, формирањем мешовитих југословенско-совјетских друштава за ваздушни саобраћај (ЈУСТА) и саобраћај на Дунаву (ЈУСПАД).⁴³

После повратка југословенске државне делегације из Москве, у Београд је стигао председник албанске Владе, Енвер Хоџа. Преговори су се одвијали у сенци заоштравања односа са САД и Великом Британијом. Приликом заједничких сусрета постигнуто је сагласје по свим питањима, а потписивањем Уговора о пријатељству и међусобној помоћи⁴⁴ две државе су додатно учврстиле односе у тренуцима када се стање на југословенским западним границама погоршавало и Западни савезници вршили размештај снага у Јадранском мору.⁴⁵ Југославија се крајем године на Париској мировној конференцији понела заштитнички, заступајући права Албаније као да је у питању био део њене територије.⁴⁶ Дешавања на мировној конференцији у Паризу су коинцидирала са преговорима две владе из којих су проистекли Споразум о координацији привредних планова и Споразум о укидању царинских граница. Овим уговорима две државе су суштински уклониле све препреке ка стварању уније.⁴⁷

Спољнотрговински биланси за 1946. годину нису значајније изменили удео СССР-а и земаља „народне демократије” у југословенској размени са светом. Удео размене са 78,3% у 1945. пао је на 70,4% у 1946. години. Удео који је СССР имао у југословенској размени са светом готово је преполовљен, док је вредност размене дуплирана, а тиме је дефицит из прошле године покривен и остварен је суфицит од 556 милиона динара. Трговинска размена са Чехословачком повећана је 41 пут, уз југословенски суфицит од 434 милиона динара, а Чехословачка је постала друго по важности извозно тржиште за југословенску привреду.⁴⁸ Од осталих земаља, са Пољском се одвијало 5%, Румунијом 4,75%, Мађарском 3,55%, Бугарском 3% укупне југословенске размене са иностранством, док је албански удео био испод 0,1%. Са Пољском је вредност међусобне размене, захваљујући нормализацији саобраћајних прилика, повећана 519 пута, Румунијом 1,7 пута, Мађарском 2,6

42 АЈ, 836, I-3-b/626, Дешања Бориса Кидрича маршалу Титу, Москва, 25.8.1946.

43 ДАМСПРС, ПА, 1947, ф. 107, д. 27458, Мешовита југословенско-совјетска друштва „ЈУСПА” и „ЈУСПАД”, 1947.

44 АЈ, 836, I-3-b/21, Уговор о пријатељству и узајамној помоћи између ФНРЈ и Републике Албаније, 1946.

45 АЈ, 836, I-2-a/1, Пријем председника албанске Владе Енвера Хоџе код маршала Тита, 23. мај–2. јул 1946.

46 АЈ, 836, I-3-b/26, Писмо делегата Трећег конгреса Савеза антифашистичке омладине Албаније маршалу Титу, Тирана, 25.11.1946.

47 АЈ, 836, I-3-b/27, Телеграм Јосипа Ђерђе Министарству иностраних послова, Тирана, 7.12.1946.

48 *Statistika spoljne trgovine FNR Jugoslavije za 1946, 1947, 1948. i 1949. godinu.*

пута, а са све три земље подвучени салдо показивао је дефицит у размени. Са друге стране, трговина са Бугарском пала је за 14,5%, чему је узрок највероватније негативан став бугарске стране према садашњим југословенским испорукама.⁴⁹ Економски односи са Албанијом, узимајући у обзир остале земље совјетске сфере, били су малог домета, а разлог за то лежао је у скромним извозним потенцијалима најнеразвијеније државе у Европи.⁵⁰

Пораст трговине у 1946. години благо се одразио на удео западних земаља у укупној југословенској трговини с иностранством, који се са 18,5% попео на 22,6%. На пораст од 4,1% утицале су далеко веће извозне могућности, али и активнија трговинска политика према Западу, која је резултирала низом трговинских споразума. САД више нису биле водећи трговински партнер, јер је то место заузела Холандија.⁵¹ У сарадњи са Холандијом велики значај је имао једногодишњи трговински споразум закључен 20. јуна 1946. године с предвиђеним обимом размене од 360 милиона динара.⁵² У 1946. удео Холандије у укупној југословенској размени с иностранством износио је 8,1% или 353 милиона динара, чиме је ова, углавном уравнотежена размена, седам месеци пре предвиђеног рока готово испунила уговорену висину размене. Економски односи са САД бележили су драстичан пад трговине за 6 пута у односу на 1945. годину, а амерички удео у југословенској спољној трговини сада је био скромних 1,5%. За разлику од САД, Италија је задржала другу позицију међу западним партнерима са 5%, следиле су Аустрија са 4,2%, Швајцарска 2,3%, В. Британија 0,7%, Француска 0,55%, Белгија 0,15% и Грчка 0,1%. У трговини са Западом ФНРЈ је остварила суфицит спољнотрговинске размене, а када се гледају наведене земље појединачно, суфицит је остварен с Белгијом, В. Британијом, Грчком, Холандијом, Француском и Швајцарском. Само с Италијом, Аустријом и САД је забележен дефицит платног биланса током 1946. године.⁵³

Почетком 1947. године, када је постало очигледно да до оснивања производних мешовитих друштава неће доћи и да се тим путем не може извршити индустријализација земље, Тито је почео да изражава сумњу у економске могућности СССР-а. Посебну бригу југословенском руководству задавало је састављање пројекта Првог петогодишњег плана које се налазило у завршној фази. План индустријализације зависио је од могућности набавке капиталне индустријске опреме у и-

49 *Isto*.

50 АЈ, 9–5–4, Одељење за трговинске споразуме, Албанија.

51 Jan L. Zanden, *The Economic History of the Netherlands 1914–1995, A small open economy in the 'long' twentieth century*, (London and New York: Routledge, 1998), 120–124; *Statistical Yearbook of the United Nations 1948*, New York 1948, 126, 280.

52 АЈ, 9–6–4, Преглед трговинских споразума, 1946.

53 *Statistika spoljne trgovine FNR Jugoslavije za 1946, 1947, 1948. i 1949. godinu*, 223–435.

ностранству, па је стога било од прворазредног значаја испитати место и могућност реализације тог важног сегмента привредних потреба. Отуда је крајем јануара 1947. године југословенски амбасадор у Москви, Владимир Поповић, добио задатак да испита до ког степена је Југославија дужна да буде економски везана за Совјетски Савез, а у којој мери је могла самостално да наступа у стварању економских веза, пре свега са капиталистичком страном света.⁵⁴

Пријем који је Ј. В. Стаљин уприличио у Москви за југословенску државну делегацију предвођену Едвардом Кардељом крајем априла 1947. године завршио се прихватањем шефа Совјетске државе да СССР пружи подршку у изградњи југословенске привреде. Разговори у Москви послужили су да се превасходно разреше неспоразуми произашли из питања стварања мешовитих друштава, а југословенска делегација је уједно изразила жељу да се обим трговинске сарадње повећа за 60%. Посета се одвијала пред почетак спровођења Првог петогодишњег плана и представљала је напор да се издејствује помоћ СССР-а за потребе индустријализације земље. Стаљин је током преговора обећао помоћ у изградњи нафтне индустрије, металургије и војне индустрије, као и помоћ у стручном кадру. На југословенско инсистирање у разговору се потегло питање мешовитих друштава, а Стаљин је том приликом истакао да не би требало образовати такве форме сарадње. Вођа СССР-а је сматрао мешовита друштва неприкладном формом сарадње између две савезничке земље, јер су таква друштва успостављана једино са сателитским државама, па је предложио да се Југославија помогне једним алуминијумским заводом, једним металуршким заводом и асистенцијом приликом овладавања технологије добијања и прераде нафте. Стаљин је овим речима јасно одредио значај и статус Југославије у међународној арени, као и најподеснију форму заједничке сарадње. Совјетска страна је том приликом изразила спремност да Југославији пружи помоћ кроз давање повољних кредита за набавку опреме.⁵⁵ Позитиван исход преговора непосредно је подстакао динамичније правно уобличавање нових економских споразума.⁵⁶ Први такав споразум потписан је 25. јула 1947. године у Москви и њиме су уговорене испоруке постројења и индустријских уређаја на кредит, чиме је југословенска страна решила питање набавке металуршких комбината планираних за изградњу током Првог петогодишњег пла-

54 *Советский фактор в Восточной Европе 1944–1953 (том I 1944–1948), документи, приређивач Т. В. Волокитина, (Москва: РОССПЭН, 1999), 396; Момир Нинковић, „Неуспешни преговори о организацији југословенско-совјетских мешовитих друштава (1945–1947)”, Токови историје 2/2015, 129–150.*

55 *Napukli monolit, Jugoslavija i svet 1942-1948, priređivači Ljubodrag Dimić i Aleksandar Životić, (Beograd: Arhipelag/Službeni glasnik, 2012), 461–470.*

56 ДАМСПРС, Строго поверљива политичка архива (СППА), 1947, ф. 4, д. 1234, Телеграм Е. Кардеља Маршалу Титу из Москве, 19.4.1947.

на.⁵⁷ С обзиром да Југославија није располагала кадровима и технологијама неопходним како би се самостално подигли тако комплексни индустријски системи, склопљен је пратећи споразум којим је осигурана совјетска техничка помоћ и асистенција приликом градње индустријских објеката. После неколико дана потписан је и споразум о давању на кредит наоружања и војнотехничких потреба.⁵⁸ Четврти споразум, којим се СССР обавезао да прода Југославији ратним пленом добијен железнички возни парк колосека 1453 мм, потписан је после месец дана, 23. августа. Преговори за утврђивање техничких спецификација и услова испорука отпочели су одмах после потписивања ових споразума.⁵⁹

Поред наде у помоћ Совјетског Савеза, Југославија се уздала да ће преваходно успети да осигура производе потребне за петогодишњу индустријализацију земље у Чехословачкој. Такве жеље југословенског руководства диктирали су рационални разлози попут чињенице да је предратна привредна сарадња била богата и разноврсна, као и да

57 ДАМСПРС, ПА, 1947, ф. 107, д. 27403, Споразум између Владе СССР-а и Владе ФНРЈ о испоруци Југославији постројења и индустријских уређаја на кредит, 25.7.1947.

58 ДАМСПРС, ПА, 1947, ф. 107, д. 21403, Споразум о узајамном пружању техничке помоћи закључен између Владе СССР-а и Владе ФНРЈ, 25.7.1947.

59 ДАМСПРС, ПА, 1947, ф. 107, д. 27411, Споразум између Владе ФНРЈ и Владе СССР-а о продаји Југославији железничког возног парка колосека 1453 мм, припадајућег Савезу ССР-а као ратни плен. Редовном правном регулисању трговинских односа приступило се још 1945. године закључењем Споразума о узајамним испорукама робе са СССР-ом. Први уговор потписан је месец дана пре краја рата, 13. априла 1945. године. Овај уговор допуњен је Споразумом од 26. јула 1945. године. Исте године потписан је Уговор о испоруци нафтних деривата. Са Чехословачком је први Споразум о робној размени и плаћањима робе потписан 28. новембра 1945. године. Том приликом регулисана су и остала спорна питања Протоколом о поруцбинама закљученим пре и после рата, као и ликвидација потраживања насталих из истих споразума. Те године направљен је и споразум о размени робе и плаћањима са Румунијом и Албанијом. У 1946. години закључени су и са осталим источноевропским земљама, Пољском, Мађарском и Бугарском, споразуми о робном промету и плаћању, а у 1947. и са Источном Немачком (тада још увек под Совјетском војном администрацијом). Са свим овим земљама уговори су наредних година обнављани и проширивани новим споразумима. Међу најважнијим су: Споразум о испоруци индустријских постројења и уређаја на кредит закључен са СССР-ом 1947. године; Петогодишњи споразум о размени добара из 1947. године са Пољском; Уговор о привредној сарадњи на подручју алуминијумске индустрије и Споразум о дугорочним мађарским испорукама и југословенским противиспорукама из 1947. године; Протокол о повраћају железничког возног парка из Бугарске од 1946. године и Протокол о Трипартитном клирингу између СССР-а, Бугарске и Југославије; Споразум о позајмици житарица са Румунијом из 1946. године; Споразум о привредној сарадњи са Албанијом од 1946. године и Протокол о изградњи једне рафинерије у Кучови, железничких пруга и оснивању Југословенско-албанске банке од исте године (АЈ, 836, III-2-д/19, Извештај о међународним економско-трговинским односима ФНРЈ у периоду од 1948. до I полугођа 1952. године, Београд, 5.8.1952).

су чехословачке машине које су се од раније налазиле у југословенским фабрикама биле израђене на истој или идентичној технолошкој платформи као и немачке, које су бројчано предњачиле, па је стога могућност потенцијалног ремонта била потпуна. Поменуте околности су довеле до закључења Споразума о чехословачким инвестиционим испорукама и југословенским противиспорукама, који је потписан у Београду 25. фебруара 1947. године. Овим споразумом било је предвиђено да овлашћена југословенска предузећа у Чехословачкој купе неопходне производе за чију испоруку је гарант била Влада Чехословачке Републике. Продукти металне и машинске индустрије требало је да представљају 90% од укупних набавки.⁶⁰ Међусобни трговински односи уздигнути су на виши ниво Споразумом о инвестиционим испорукама, а овај петогодишњи споразум био је израз најтешње форме сарадње који је према својој важности превазилазио класичне трговинске споразуме. Југославија је закључењем овог споразума осигурала прилив средстава потребних за предстојећу петогодишњу индустријализацију земље.⁶¹

Међутим, оптимизам југословенске стране потрајао је свега неколико месеци после склапања овог значајног споразума. Југословенска индустрија се нашла у тешкој ситуацији због изостанка испорука из Чехословачке, па се у читаву ствар умешао шеф југословенске државе, маршал Тито, који се непосредно обратио Клементу Готвалду, председнику владе и генералном секретару Комунистичке партије Чехословачке. У писму је изнео спољнотрговинску проблематику која је створила незадовољство код југословенских привредних руководилаца. Готвалд се правдао да је економска криза коју је изазвала суша у Чехословачкој неповољно утицала на могућности извоза и да индустрија у догледно време не може дати више због ограничености капацитета. Готвалд се напослетку обавезао да ће настојати да се трговински преговори наставе са више разумевања чехословачке делегације према југословенским тражењима.⁶² Трговински преговори између ФНРЈ и Чехословачке за успостављање споразума о трговинској размени започети су у новембру 1947. године у Београду. Вођени су променљивом срећом више месеци. Прва фаза преговора завршила се одласком чехословачке трговинске делегације из Београда, друга фаза завршена је изменом листа између амбасадора Чехословачке у Бео-

60 ДАМСПРС, ПА, 1947, ф. 26, д. 43662, Извештај о чехословачким инвестиционим испорукама и југословенским противиспорукама по споразуму од 25. фебруара 1947.

61 „Споразум о инвестиционим испорукама представља важан догађај у међусобним односима Југославије и Чехословачке“, *Борба*, 26.2.1947, 3; Slobodan Selinić, *Jugoslovensko-čehoslovački odnosi 1945–1955*, (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2010), 135–143.

62 АЈ, 836, I–3–6/182, Промеморија југословенске трговинске делегације, Писмо Јосипа Броза Тита Клементу Готвалду и одговори Готвалда Титу, 15.11.1947–8.1.1948.

граду, Корбела, и помоћника министра спољне трговине, Златарића, док су у трећој фази настављени преговори у Прагу. Током преговора у Београду обе стране су показале неразумевање према узајамним потребама и могућностима, па је том приликом споразум изостао. Тачка спора били су чехословачки ваљани профили за које је Чехословачка тражила више износе од цена на светском тржишту. После преговора у Београду упућен је нови предлог чехословачкој амбасади на основу кога су марта 1948. године поведени нови преговори у Прагу. Питање ваљаног материјала било је у међувремену решено између највиших руководилаца обеју држава, маршала Ј. Б. Тита и председника владе К. Готвалда, који су се договорили да Југославија чехословачке испоруке плати одговарајућим количинама обојених метала, феролегура и оловног концентрата. Ови шестомесечни преговори, вођени у Прагу, одвијали су се паралелно са почетком сукоба на линији СКП(б)–КПЈ.⁶³ Југословенским трговинским делегатима у Прагу, у том тренутку несвесним политичке позадине проблема, чинило се да Чехословаци опструишу размену, инсистирајући искључиво на економским питањима структуре југословенског извоза. Ипак, споразум је потписан уз много компромиса са обе стране крајем маја, премда је мало ко од трговинских делегата био сигуран у исход.⁶⁴

Реализација инвестиционог споразума са Чехословачком из фебруара 1947. године почела је склапањем купопродајних уговора маја исте године. Закључивање уговора било је подељено у две основне групе. По Анексу А1 закључивање је завршено у току 1947. године у вредности испорука у висини од 2.814.739.000 динара и требало је, изузимајући објекте електропривреде, лифериције извршити у 1947, 1948. и 1949. години. Закључивање по Анексу А2 одужило се током целе 1948. године без коначног закључка, а договорене су испоруке у висини од 2.580.606.000 динара. Разлог незавршеног посла налазио се како у одуговлачењу Чехословака у давању понуда тако и у кашњењу југословенске стране у достављању спецификација. Током 1948. године дошло је до начелног споразума о закључивању трећег списка, Анекса А3 са обимом од 350.000.000 динара, а који је обухватао искључиво испоруке за рационализацију рударства. Компликовање политичке ситуације унутар совјетског блока допринео је изостанку парафирања протокола о Анексу А3. Мада није постојао званични инструмент који је регулисао ове испоруке, до краја године закључен је посао за испоруку уређаја за рударство у износу од 124.000.000 динара. У складу са сва три анекса, до 31. децембра 1948. године закључено је

63 АЈ, 836, 1–3–б/184, Писмо президијума ЦК КП Чехословачке, Рудолфа Сланског секретару ЦК СКП(б) Андреју Жданову, Праг, 23.4.1948.

64 ДАМСПРС, ПА, 1948, ф. 31, д. 48197, Трговински преговори између ФНРЈ и Чехословачке, 23.4.1948.

послова са чехословачком индустријом у вредности од 5.856.737.000 динара, док је ресто наишао на потешкоће услед уверавања чехословачке стране да поједине тражене објекте не може испоручити према датим спецификацијама. Извршење уговорених испорука редовно је каснило. Од предвиђених 953.378.000 динара робе коју је требало испоручити у 1947. и 1948. години реализовано је 76,2% набавки. Посебно место по питању одгађања испорука са чехословачке стране узимало је продужење рокова за најважније и најкрупније објекте електропривреде и рударства, а то је наносило велике материјалне штете развоју југословенске привреде.⁶⁵ Разлог чехословачких кашњења и померања рокова био је двојак. Један се тицао прагматичне политике држања Југославије у дугорочној економској зависности, а други је био практична спреченост њене индустрије да изврши поручбине јер је радила за обнову СССР-а.⁶⁶

Процес стварања система колективне безбедности који је инициран из Москве на крају рата ушао је у завршну фазу у зиму 1947. године. Југославија је склопила билатералне уговоре о пријатељству, међусобној помоћи и послератној сарадњи са највећим и економски најснажнијим земљама Блока, а тада се приступило повезивању са суседним земљама са којима су постојала нерешена питања проистекла из рата. Споразумом у Бледу с почетка августа 1947. године, којим су решени југословенско-бугарски спорови произашли из рата, омогућено је да једине две словенске државе на Балкану приведу крају процес учвршћивања Система на јужном крилу.⁶⁷ Премда су обе стране хтеле још на мировним преговорима у Бледу да склопе пакт о пријатељству и узајамној помоћи, Стаљин је енергично осудио тај чин као свесно „гурање прста у око англо-америчким реакционарним елементима” и давање повода да војно интервенишу у Грчкој, па се од решења овог питања морало одустати на захтев из Москве.⁶⁸ Посета маршала Тита Бугарској крајем новембра 1947. године имала је стога двојаку улогу. На првом месту да реализује наведене напоре довршетка интеграције система колективне безбедности, а на другом да размотри питање стварања балканске федерације.⁶⁹ Састанак две Владе у Евксинограду крај Варне закључен је потписивањем Уговора о пријатељству, сарадњи и узајамној помоћи, а овај документ постао је темељ за будућу

65 ДАМСПРС, ПА, 1949, ф. 23, д. 23383, Инвестициони споразум.

66 Central Intelligence Agency Records Search Tool (CREST), General CIA Records (GCIAR), CIA-RDP82-00457R002300670005-2, Yugoslavia and the Cominform, February 15, 1949.

67 АЈ, 836, I-2-а/17, Саопштење о споразумима између делегација југословенске и бугарске Владе, Блед, 1.8.1947.

68 АЈ, 836, I-2-а/17, Делеша Дружкова (Јосипа Висарионовича Стаљина) и Алексејева (Вјехеслава Михаиловича Молотова) маршалу Титу, Москва, 1947.

69 АЈ, 836, I-1/8, Пут Јосипа Броза Тита у Бугарску, 25–28.11.1947.

интеграцију две државе.⁷⁰ Словенофилски интонирани тонови у резиденцијалној палати крај Варне недвосмислено су указивали да су оба руководства спремна да направе следећи искорак у правцу стварања федерације.⁷¹

Дипломатска активност југословенске државе, са циљем да се процес стварања система колективне безбедности формално уобличи до краја, завршена је децембра 1947. године. Склапању споразума са Мађарском претходила је посета Лајоша Дињеша Југославији средином септембра 1947. године. Том приликом су усаглашена мишљења по питању међународне ситуације и исказана потреба за склапањем пакта о пријатељству и међусобној помоћи.⁷² Почетком децембра уследила је посета Ј. Б. Тита Мађарској, где је у Будимпешти са председником мађарске владе потписан Уговор о пријатељству, узајамној помоћи и сарадњи.⁷³ Из Будимпеште је југословенска делегација продужила пут Букурешта. Тамо је склопљен последњи Уговор. Говоре које је Тито одржао, као и они из Будимпеште, јасно сведоче о посвећености коју је нова југословенска држава улагала да се фронт социјалистички оријентисаних држава совјетске интересне сфере међусобно ојача. Све Титове дипломатске мисије у прве две послератне године указују на нескривену амбицију југословенског вође да се чврсто позиционира као друга најважнија личност у комунистичком табору.⁷⁴

Крај 1947. године Југославија је дочекала у великој унутрашњој кризи, услед потпуног слома аграрне политике коју је комунистички режим почео да спроводи пролећа исте године, опонашајући совјетске узоре. Паралелно са посртањем политике откупа на селу дошло је до смањеног прилива капиталне машинске опреме првенствено из СССР-а и Чехословачке. Југословенско руководство је у ове две најиндустријализованије савезничке државе полагало највеће наде у погледу набавки средстава неопходних за привредни преображај земље. Предвиђени рокови нису поштовани, одуговлачило се са утврђивањем спецификација, а неретко су најважније ставке потпуно изостале.⁷⁵ Југословенско државно и партијско руководство почело је да губи илузију о економској свемоћи Совјетског Савеза и да увиђа да сарадња

70 АЈ, 836, I-1/8, Коминике о решењима конференције југословенске и бугарске владе делегације, 27.11.1947.

71 АЈ, 836, I-1/8, Говор маршала Тита на вечери у Евксинограду после потписивања Уговора о пријатељству, сарадњи и узајамној помоћи, 28.11.1947.

72 АЈ, 836, I-2-а/57, Коминике о југословенско-мађарским разговорима, Београд, 15.10.1947.

73 АЈ, 836, I-1/9, Говор маршала Тита на ручку код председника Владе Мађарске Лајоша Дињеша, Будимпешта, 7.12.1947.

74 АЈ, 836, I-1/10, Здравница маршала Тита на свечаном ручку у Букурешту, 18.12.1947.

75 АЈ, 836, I-3-б/646, Телеграм амбасадора у Москви Владимира Поповића маршалу Титу, 4.12.1947.

не може превазићи уобичајене трговинске односе. Нада да се уз помоћ СССР-а циљеви Првог петогодишњег плана могу испунити на време почела је полако да бледи крајем 1947. и почетком 1948. године.⁷⁶

Разлог за то налазио се у немогућности чехословачке и мађарске индустрије да испоштују споразуме јер су превасходно биле ангажоване у пословима обнове СССР-а. Маршал Тито и његови најближи сарадници у ситуацији могућности политичког краха на оба фронта одлучили су да благо либерализују политику према сељаштву и потраже опрему на тржиштима западних земаља. Превасходни интерес привредне изградње земље принудио је југословенске економске стратега да започну реорганизовање планова спољне трговине, те је сходно томе извозне контингенте стратешких сировина, а пре свега обојених метала, требало смањити СССР-у и Чехословачкој и понудити их западним државама у замену за капиталну опрему. Припрема терена за овај захват, иницирањем трговинских преговора са државама капиталистичког дела света, изазвала је оштре реакције у Москви.⁷⁷

Одбијање САД да се изврши деблокирање монетарних резерви без одређених уступака и крупне тешкоће југословенске спољне трговине да пронађе добављаче капиталне опреме, навели су југословенско руководство да покуша да у целу ствар као посредника уведе СССР. Средином јануара упућена је у Москву депеша Миловану Ђиласу који је тих дана предводио југословенску делегацију. Иако је циљ његове посете био политичке и војне природе, ради решавања неспоразума око уласка југословенских јединица у Албанију, питања Балканске федерације са Бугарском и пружања помоћи приликом изградње војне индустрије, М. Ђилас је замољен да пред совјетско руководство изнесе молбу за кредит у злату у вредности од 60 милиона долара, за шта би покриће било југословенско злато блокирано у Америци.⁷⁸ Ђилас је први пут питање зајма у злату поставио пред Андрејем Ждановом 26. јануара, на шта је добио одговор да је то у Стаљиновој надлежности⁷⁹, а потом је Анастасу Микојану 11. фебруара упутио исту молбу, на коју је добио истоветан одговор.⁸⁰ Е. Кардељ је у разговору са В. Молотовом још једном безуспешно замолио за зајам у злату два дана пошто је то

76 Milovan Đilas, *Razgovori sa Staljinom*, (Beograd: Književne novine, 1990), 85.

77 CREST, GCIAR, CIA-RDP82-00457R002300670005-2, Yugoslavia and the Cominform, February 15, 1949.

78 AJ, 836, I-3-6/651, Депеша Миловану Ђиласу са молбом да пред совјетским руководством затражи зајам у злату, 19.1.1948; Александар Животић, *Југословенско-совјетске војне супротности (1947–1957)*, (Београд: Архипелаг/Институт за новију историју Србије, 2015), 89–104.

79 AJ, 836, I-3-6/651, Депеша М. Ђиласа маршалу Титу о разговору са Андрејем Ждановом, 26.1.1948.

80 AJ, 836, I-3-6/651, Депеша М. Ђиласа маршалу Титу о разговору са Анастасом Микојаном, 11.2.1948.

исто учинио Ђилас пред Микојаном.⁸¹ У међувремену је шеф југословенске тајне полиције, Александар Ранковић, обавестио делегацију у Москви да су у Румунији почеле да круже гласине „да је маршал Тито приступио Маршаловом плану, да је одбио да иде у Москву на саветовање, да се маршал Тито определио за америчку политику и посвађао са Димитровим, на кога је јуче тобоже извршен атентат”. Ван сваке сумње је да је совјетска страна почела да плете мрежу дезинформација како би дискредитовала Титов режим и припремила подлогу за коначни обрачун.⁸²

Одлука совјетске Владе да не одобри даљи боравак привредних саветника у Југославији изненадила је руководиоце југословенске економије. Покушаји да се продужи њихов боравак, и упркос инсистирању југословенске стране, нису имали ефекта, а совјетска страна је користила изговор да се саветници већ предуго налазе ван земље, те да се стога морају вратити назад. Захтев совјетске амбасаде да се ургентно морају вратити у Москву примљен је са неверицом међу члановима Привредног савета.⁸³ Захтев за повратак совјетских специјалиста одиграо се истовремено са започетим преговорима у Москви око проширења трговинске сарадње. Преговоре са Микојаном започели су М. Ђилас, В. Поповић и Богдан Црнобрња 20. фебруара. Тада им је Микојан упутио захтев да Југославија не извози обојене метале западним државама и да ће СССР све расположиве извозне контингенте купити доларима и фунтама. На уверавање југословенских делегата да је то и њихова „политичка линија”, Микојан им је спочитао „да је то можда сада тако, али да раније то није била линија”.⁸⁴ На другој страни СССР је у исто време закључио обимне трговинске споразуме са Пољском, Румунијом и Бугарском, па је то уливало наду делегатима да ће на крају Југославија закључити повољан трговински аранжман.⁸⁵ Југословенска трговинска делегација у Совјетском Савезу, коју је наставио да предводи заменик министра спољне трговине, Б. Црнобрња, током двомесечних преговора суочавала се са перманентним одбијањем совјетске стране да пружи коначан одговор о потписивању новог трговинског уговора и проширивању обима трговинске размене пре-

81 АЈ, 836, I-3-6/651, Деша Е. Кардеља маршалу Титу о разговору са В. Молотовом, 13.2.1948.

82 АЈ, 836, I-3-6/651, Деша Александра Ранковића М. Ђиласу о антијугословенским гласинама у Румунији, 6.2.1948.

83 ДАМСПРС, ПА, 1948, ф. 133, д. 42088, Хитна молба совјетске амбасаде у Београду да се совјетски саветници у југословенској привреди врате у СССР, 26.1.1948.

84 АЈ, 836, I-3-6/651, Деша М. Ђиласа маршалу Титу о разговору са А. Микојаном по трговинским питањима, 21.2.1948.

85 АЈ, 836, I-3-6/653, Извештаји Владимира Поповића и помоћника министра спољне трговине Богдана Црнобрње и информација о стању извршених испорука роба по редовном трговинском споразуму од 5.7.1947–3.4.1948.

ко потребним артиклима за индустријализацију земље. На изненађење Ј. Б. Тита и целог југословенског државног врха, одговор је на крају био негативан. Југославија се први пут нашла у позицији да је због искључивог ослонаца на само једну државу изгубила драгоцену време да своје потребе покуша да реализује на другој страни.⁸⁶

Промена тонова на линији међудржавне сарадње убрзо је показала да се у позадини крио много дубљи политички сукоб. Совјетски дипломатски и војни представници у Југославији добили су 18. марта наредбу своје владе да неодложно врате назад све војне и цивилне саветнике, под изговором да су „окружени недружељубљем”.⁸⁷ Писмо Централног Комитета Свесавезне Комунистичке партије (бољшевика) приспело на адресу Централног Комитета Комунистичке партије Југославије 27. марта 1948. године расветлило је претходне потезе совјетске владе.⁸⁸ На државном нивоу дошло је до застоја у преговорима око испоруке индустријских постројења и машина на кредит у другој половини априла. Почетком године совјетска страна је испоручила у виду аванса машине у вредности од око 800.000 долара. То су биле прве и последње испоруке које је Југославија добила на име овог споразума. Већ током јуна југословенским делегатима у Москви задуженим за техничку сарадњу по овом питању нису продужене визе и они су били принуђени да напусте Совјетски Савез. Ни остали споразуми нису доживели пуну реализацију, мада је проценат њиховог испуњења далеко надмашивао овај, за југословенску државу круцијални, аранжман са Совјетима.⁸⁹ Југословенско руководство изгубило је последњу илузију о даљем наставку сваког вида сарадње тек крајем 1948. године, када је у Москви Министар спољне трговине СССР-а, А. Микојан, по завршетку преговора о трговинској размени саопштио члану југословенске трговинске делегације, Милентију Поповићу, да се извршење Споразума о испорукама индустријских постројења на кредит обуставља све дотле

86 Ninković, „Misija Bogdana Crnobrnje u Moskvi i pitanje odustajanja od trgovinskih pregovora za 1948. godinu”, *Istorija 20. veka*, 2/2018, 117–135.

87 AJ, 836, I-3-6/655, Писмо председника министарског савета Ј. Б. Тита министру спољних послова СССР-а В. М. Молотову, 20.3.1948.

88 AJ, 507, СКЈ, Комисија за међународне односе и везе ЦКСКЈ (КМОВЦКСКЈ), IX-119/I-1, Писмо ЦК СКП(б) Централном Комитету КПЈ, 27. март 1948; Vladimir Dedijer, *Izgnubljena bitka J.V. Staljina*, (Beograd: Rad, 1978), 93–133; Branko Pribičević, *Sukob Komunističke partije Jugoslavije i Kominforma*, (Beograd: Komunist, 1972), 5–60; Бранко Петрановић и Сава Даутовић, *Велика шизма, четрдесетосма*, (Подгорица: ЦИД, 1999), 5–113; Hamilton Fish Armstrong, *Tito and Goliath*, (New York: The Macmillan Co, 1951), 47–79; Ivo Banac, *Sa Staljinom protiv Tita, Informbirovski rascjepi u jugoslovenskom komunističkom pokretu*, (Zagreb; Globus, 1990), 119–141; Čedomir Štrbac, *Jugoslavija i odnosi između socijalističkih zemalja, Sukob KPJ i Informbiroa*, (Beograd: Institut za međunarodnu privredu i politiku, 1975), 71–95.

89 ДАМСПРС, ПА, 1949, ф. 99, д. 23510, Основни елементи и подаци из односа између ФНРЈ и СССР-а, 1949.

док југословенски партијски и државни врх истрајавају на тренутном политичком становишту.⁹⁰ Захтев да се измири поменута сума од 800 хиљада долара, који је уследио крајем јануара 1949. године, ставио је тачку на овај Споразум, али и на даљу сарадњу са СССР-ом.⁹¹

Спољнотрговинска размена је 1947. године била у успону. Размена са СССР-ом чинила је готово петину укупне размене са иностранством, док је са Чехословачком била за један процентни поен нижа. Трговина са свим осталим државама „народне демократије” износила је мање од 15% укупне југословенске размене са иностранством. Премда је обим размене растао, удео ове групације држава у размени коју је Југославија обављала са светом показивао је тенденцију опадања. У 1947. години 54,48% целокупне сарадње са иностранством остварено је са овим земљама, док је 1948. године удео пао на 52,06%, премда је остварен врхунац сарадње. Платни биланс био је углавном уравнотежен све до једностраног прекида економских односа у јесен 1949. године, изузев према Мађарској, СССР-у и Источној Немачкој, која се налазила под совјетском окупацијом. Са Мађарском је у овом времену остварен позитиван салдо од близу милијарду динара, а са СССР-ом плус од око 400 милиона динара, док је са совјетском зоном Немачке биланс био негативан, достижући цифру од близу 700 милиона динара југословенских дуговања.⁹² Удео западних држава у југословенској трговини током 1947. године готово је дуплиран. Тада се око 35% југословенске размене обављало са овим делом света, а већ наредне тај удео је порастао на 40%. Сарадња са Италијом и Холандијом била је најразвијенија, а кооперација са Великом Британијом и Аустријом била је нешто мање динамична, али у перманентном успону. Укупно узевши, вредност размене повећана је готово за дупло у 1948. у односу на 1947. годину. Југословенски платни биланс био је углавном уравнотежен и пратио је презете уговорене обавезе из трговинских споразума.⁹³

Раскид уговора са СССР-ом и државама „народне демократије” јесени 1949. године, узрокован политичким сукобом на релацији Москва–Београд, био је само формализација већ унапред донете одлуке да се Југославији наметну економске санкције.⁹⁴ Фактички прекид свих

90 ДАМСПРС, ПА, 1948, ф. 132, д. 432110, Преглед свих правних докумената из којих проишлазе политички, економски, саобраћајни и други односи између ФНРЈ и СССР-а.

91 ДАМСПРС, ПА, 1949, ф. 99, д. 23333, Кратки реферат о разговорима са представницима СССР-а у вези са споразумом између Владе ФНРЈ и Владе СССР-а о испоруци Југославији индустријских постројења и уређаја на кредит од 25. јула 1947. године, 21.2.1949.

92 *Statistika spoljne trgovine FNR Jugoslavije za 1946, 1947, 1948. i 1949. godinu.*

93 *Statistika spoljne trgovine FNR Jugoslavije za 1946, 1947, 1948. i 1949. godinu*, 223–435.

94 ДАМСПРС, ПА, 1950, ф. 47, д. 4306, Једнострани раскид уговора о пријатељству и узајамној помоћи од стране СССР-а и држава „народне демократије”, 7.1.1950.

привредних односа десио се почетком јесени претходне године.⁹⁵ Последице ове одлуке биле су заправо видљиве већ почетком године када је због непозивања југословенске делегације на економско саветовање у Москву постало јасно да од испуњења трговинских и инвестиционих уговора нема ништа. Показатељи с краја године потврдили су сумње југословенског руководства да је сценарио прекида свих односа био добро изрежиран много пре јавне објаве.⁹⁶

После прекида економских односа и потпуне економске блокаде земље од стране СССР-а и његових сателита, околности су великим делом наметале преоријентацију спољне трговине са тржишта Источне на тржишта Западне Европе. Сложеност и тежина таквог задатка била је праћена усложњавањем међународне трговине и недостатком знања о стању на светском тржишту. Поред тога, Југославија је била приморана да се суочи са последицама економског притиска информбировских земаља и обезбеди набавке најпотребнијих инвестиционих добара и опреме за објекте Петогодишњег плана, сировине за индустрију и сигуран пласман извозних артикала ради прибављања девиза потребних за набавке у иностранству.⁹⁷ Сви поменути задаци захтевали су неодложно решавање у циљу ублажавања ефеката мера економске изолације које су предузеле државе Источног Блока. Југославија је за релативно кратко време успела да преоријентише спољну трговину на нова тржишта и другачије услове пословања, да пробије економску блокаду и осујети непријатељске намере СССР-а и његових сателита да нанесу штету привреди и одбрамбеној моћи земље.⁹⁸ Кроз вођење трговинских споразума и трговинско-оперативних послова Југославија је стекла огромно искуство и постигла услове за проширење економских односа и робне размене. Успостављене су нове трговинске везе, а земља се за кратко време представила западном свету као озбиљан партнер у међународној трговинској размени. Са постепеним јачањем трговинских односа оснажене су и међународне политичке позиције, а југословенска држава се чврсто позиционирала као борац за политичку независност и економску равноправност међу земљама.⁹⁹

95 AJ, 836, I-3-6/662, Информације о ставу СССР-а и земаља народне демократије по питању економских преговора и испуњења уговорених обавеза према ФНРЈ, 12.3.1949.

96 ДАМСПРС, ПА, 1949, ф. 58, д. 42071, Отворени телеграм амбасади Југославије у Вашингтону, 2.2.1949.

97 Foreign Relations of the United States (FRUS), 1948, Eastern Europe, The Soviet Union, Volume IV, Document 725, The Chargé in Yugoslavia (Reams) to the Secretary of State, Belgrade, September 15, 1948.

98 National Archives and Records Administration (NARA), Record Group (RG) 59, Central Decimal Files (CDF), box 5330, 868.00/2-2751, Yugoslavia: Annual Economic Review for 1950, February 27, 1951 (Овом приликом захвалио бих се драгом пријатељу и колеги др Јовану Чавошком на уступљеним документима из Националног архива САД у Вашингтону).

99 AJ, 836, III-2-д/19.

До раскида привредних односа у укупној робној размени учешће Совјетског Савеза и земаља совјетског лагера износило је око 50%.¹⁰⁰ Чињеница да је половина размене са светом отпадала на трговину са Истоком Европе говори о значају на првом месту Чехословачке и СССР-а за југословенску привреду. Полазећи од тога, јачање међународних економских веза са Западом представљало је један од важнијих услова за развитак југословенске привреде. Стога је основни облик економских односа са иностранством била спољнотрговинска робна размена. Она се односила на извоз домаће робе на светско тржиште у сврху прибављања средстава за куповину производа потребних домаћој привреди. Други важан облик економске сарадње било је коришћење међународних зајмова и кредита, а затим сарадња кроз ОУН и њене привредне комисије на линији економских питања и техничке помоћи, као и директна сарадња домаћих предузећа у конкретној трговини са својим пословним везама у иностранству, комерцијалним организацијама итд. Интерес сталног јачања и привредног напретка земље условио је да у периоду после Резолуције ИБ-а Југославија са државама Западног блока обнови старе и потпише нове трговинске споразуме, регулише многа нерешена питања, попут отплате накнаде за национализовану имовину и претходне државне дугове на име узетих кредита, потпише више транспортних аранжмана и конвенција које регулишу ствари међународног саобраћаја, те закључи неколико инвестиционих уговора за куповину опреме за цивилне и војне потребе на кредит. Резултат ове активне спољнополитичке делатности било је проширење политичког и економског маневарског простора. Југославија је, насупротив совјетским очекивањима, избегла међународну изолацију и створила свестране везе са државама западне хемисфере које су у много чему биле повољније од оних које је имала раније. Крајњи ефекат резолуције ИБ-а на дужи период у погледу међународних политичких и економских веза био је позитиван по Југославију. Негативне последице огледале су се у томе што је привремено одложено пуштање у погон неких фабрика и електричних централа, а тиме и циљеви Првог петогодишњег плана нису могли бити остварени до краја.¹⁰¹

Иако је формални раскид сваког вида сарадње уследио тек на јесен 1949. године, већ почетком године било је више него очигледно да су међусобне конфронтације на релацији Београд–Москва отишле толико далеко да је њихова нормализација готово немогућа.¹⁰² Отварању западних

100 Александар Ракоњац, „Обнова старих и успостављање нових трговинских односа (1945–1947) – Југославија, СССР и државе ‘народне демократије’”, *Токови историје* 1/2018, 55–79.

101 АЈ, 836, III–2–д/19.

102 CREST, GCIAR, CIA-RDP80-00809A000700070149-8, Yugoslav Foreign trade in 1949 and 1950, june 25, 1952.

тржишта капитала претходило је условљавање тамошњих финансијских институција да Југославија достави статистичке податке привредне активности и готове пројекте привредних објеката у које је југословенска страна имала намеру да инвестира.¹⁰³ Југославија је мисији Међународне банке предала информације у погледу економског стања у земљи, а посебно индексе продукције обојених метала.¹⁰⁴ Као последица блокаде земаља Источног блока, у којима су углавном били постигнути споразуми о инвестиционим набавкама, појавила се још другом половином 1948. године потреба проналазка заменских аранжмана у државама Западне Европе. Ово је био тежак проблем, нарочито из разлога што су требовања по инвестицијама пласирана у земљама Источне Европе била стара углавном већ годину дана, па и више, те су поједини објекти већ били у фази производње, а за неке је један део већ био испоручен. У циљу олакшавања југословенске спољнотрговинске позиције око набавке опреме на Западу, али и ради њене брзе интеграције у међународни привредни систем под америчким патронатом, Европска администрација за сарадњу (агенција Владе САД), задужена за руковођење Маршаловим планом, донела је одлуку о издавању дозвола „маршализованим” земљама за куповину југословенских роба у доларима.¹⁰⁵

Поред тога, због незавидног стања југословенског платног биланса морало се приступити, у првом реду, закључивању кредитних споразума. Неке западне државе попут Француске¹⁰⁶ и Велике Британије условљавале су нова кредитирања прекидом мораторијума на враћање предратног спољног дуга и прихватање обавезе наставка његове исплате, што је на крају Југославија била принуђена да прихвати.¹⁰⁷ Такав југословенски став утицао је позитивно на политичке и привредне кругове у Лондону, па је Југословенска Влада успела да издејствује током 1950. и 1951. године добијање три кредита за набавку прехранбених артикала и сировина у висини од 9.000.000 милиона фунти.¹⁰⁸ У

103 АЈ, Фонд 50, Председништво Владе ФНРЈ (ПВФНРЈ), 47–104, Материјал предат мисији Међународне банке по упитнику „Допунске економске информације, Листа 1”, Материјал предат мисији Међународне банке, 20.8.1949.

104 ДАМСПРС, ПА, 1949, ф. 73, д. 4450, Телеграм југословенске амбасаде у Вашингтону Министарству иностраних послова ФНРЈ, 7.1.1949.

105 ДАМСПРС, ПА, 1949, ф. 58, д. 420423, Телеграм Министарству спољне трговине о одлуци Европске администрације за сарадњу да дозволи куповину југословенске робе у америчким доларима „маршализованим” земљама, 11.11.1949.

106 ДАМСПРС, ПА, 1949, ф. 36, д. 2464, Телеграм југословенске амбасаде у Паризу Министарству иностраних послова, 7.12.1949.

107 ДАМСПРС, ПА, 1950, ф. 49, д. 17292, Питање признања предратних југословенских дугова, 11.1.1950; CREST, National Intelligence Council (NIC), doc. 0000258832, Economic situation in Yugoslavia (ORE 20–50), September 1, 1950.

108 АЈ, 836, I–3–b/949, Спискови споразума и конвенција закључених између Југославије и Велике Британије које Правни савет Министарства иностраних послова доставља маршалу Титу, 12.8.1952.

1950. години дошло је до потписивања таквих зајмова и са Западном Немачком и Белгијом, а у 1951. години са Аустријом. Сви ови споразуми закључени су на бази краткорочних кредита (четири до шест година). Укупан износ кредита добијен по овом основу износио је 68 милиона долара и помоћу њих је обезбеђена набавка и комплетирање објеката из плана инвестиција. Отплата ових кредита требало је углавном да почне 1952. године, а највеће рате су доспевале у годинама 1954/55. Како се још у 1952. години није могло доћи до жељеног уравнотежења платног биланса, повели су се преговори са земљама повериоцима за одлагања плаћања рата које су почеле да доспевају. Иако ти преговори нису били у потпуности успешни, југословенска страна је, захваљујући доброј вољи кредитора, успела да одложи рату плаћања за следећу годину. Са Француском је 1951. године закључен Споразум о лиферирацијама војног материјала, који је предвиђао испоруке вредности у висини од око 16 милиона долара. Ово је била једна врста кредита јер се Југославија обавезала да у року од пет година испорукама сопствених производа намири овај дуг.¹⁰⁹

Поменути аранжмани, иако значајни за излазак југословенске државе из економске кризе, били су у сенци дугорочних кредитних аранжмана који су склопљени у САД. Предуслов за узимање повољних америчких кредита био је повезан са политичким притиском Стејт Департамента да се коначно реши питање новчаних потраживања америчких грађана и компанија углавном насталих национализацијом из децембра 1946. године.¹¹⁰ Ово питање је успешно решено током августа 1949. године, па су се тиме стекли услови да дође до склапања првог кредитног аранжмана 23. септембра са „Export-Import Bank of Washington” у вредности 12.000.000 долара, а већ 2. новембра потписан је са истом банком други уговор о задужењу за додатних 8.000.000 долара. Ова два инвестициона кредита имала су унапред договорену намену и требало је да буду утрошена у изградњу рудника и прерађивачких капацитета обојене металургије. Распожива средства имала су да се, стога, употребе за набавку машинске опреме и инсталација за ту намену код америчких фирми. Наредне 1950. године потписана су још два зајма са „EXIM Bank”. Трећи је закључен у висини од 20.000.000 долара 20. априла, док је четврти, који је износио 15.000.000 долара, постигнут 31. августа.¹¹¹ Сви поменути кредити били су конвертовани крајем децембра 1951. године у један јединствени зајам у висини од 55.000.000 долара.¹¹²

109 АЈ, 836, III-2-д/19.

110 ДАМСПРС, ПА, 1950, ф. 84, д. 414525, Споразум о новчаним потраживањима, 13.8.1949.

111 ДАМСПРС, ПА, 1952, ф. 46, д. 4205, Зајмови које је закључила ФНРЈ са „Export-Import Bank” из Вашингтона, 21.12.1951.

112 Архив Народне банке (АНБ), 1/III, Народна банка ФНРЈ (НБФНРЈ) (1945–1963), д. 480, Зајмови код „Export-Import Bank” из Вашингтона, 1949–1951.

Врхунац заокрета у Југословенској спољној политици и трговини после 1948. године обележило је закључење Споразума о привредној сарадњи са САД 8. јануара 1952. године, који је регулисао и материју у вези са економском помоћи коју је пружала САД. До тада се размена са САД развијала без посебних уговора који би је прецизније дефинисали, а то је било могуће захваљујући карактеру америчког тржишта.¹¹³ Овај споразум имао је далекосежне последице по политичку будућност земље, јер је заправо њиме Југославија на велика врата прихватила међународну поделу рада, а тиме и правила игре на светском тржишту која је прва светска суперсила индиректно и директно обликовала, усмеравајући привредне токове ка увећању сопствене политичке моћи.¹¹⁴ Југословенско руководство било је свесно свих проблема које су новоуспостављени спољнополитички односи са собом носили, па је на све начине упорно тражило ситне бреше кроз које би остварило примарно економске интересе, притом не жртвујући политичку независност земље због које је, између осталог, ушло у сукоб са СССР-ом.¹¹⁵ Било како било, општа карактеристика свих напред наведених уговора, а нарочито оних који су закључени после 1948. године, била је да су склопљени на бази потпуне уговорне равноправности партнера. Иако су све Западне државе биле свесне од колике је важности било проширење размене, осим код регулисања питања национализоване имовине, није било изразитих случајева вршења притиска на Југославију.¹¹⁶ Са друге стране, то је био доказ да су уговори који су склопљени са тим државама били исто корисни за те земље. Међутим, покушавајући да се спасе економског слома изазваног совјетским притиском, Југославија је била принуђена да се ослони на сарадњу са

113 ДАМСПРС, ПА, 1952, ф. 75, д. 417081, Споразум о привредној сарадњи ФНРЈ и САД, 13.1.1952.

114 ДАМСПРС, СППА, 1951, ф. 10, д. 2417, Споразум о привредној сарадњи између Федеративне Народне Републике Југославије и Сједињених Америчких Држава, 8.1.1952.

115 ДАМСПРС, СППА, 1952, ф. 15, д. 1019, Забелешка о разговорима између С. Вукмановића Темпа, председника Савета за индустрију и грађевинарство ФНРЈ, Жарка Веселинова, председника Привредног савета Владе НР Србије и Б. Црнобрње, помоћника министра иностраних послова са представницима амбасаде на дан 28. априла 1952. године.

116 ДАМСПРС, ПА, 1951, ф. 44, Наши међународни економски односи. Уз финансијска и питања робне размене, решена су повољно и остала питања која су у знатној мери допринела да се размена несметано одвија. Тако је у току 1951. и 1952. године са свим западноевропским земљама повољно решено питање царина. Већина тих земаља постале су у току 1950. године потписнице Генералног споразума о царинама и трговини, по којој су те земље имале повлашћенији положај за своју робу од оних земаља које су се као Југославија налазиле ван те организације. Решавајући питања са сваком од земаља потписница Споразума понаособ, држава је обезбедила да југословенска роба на тим тржиштима има исти третман (А), 836, III-2-д/19).

Западом, чиме је поново довела у питање вођење суверене политике.¹¹⁷ Управо у то време југословенско руководство је започело са формулисањем нове спољнотрговинске политике која је имала да отвори врата економске сарадње са политички несврстаним земљама Трећег света и тиме избегне опасност везивања за искључиво један пол светске политике.

Закључак

Глобалне промене покренуте поразом Нацистичке Немачке на крају Другог светског рата имале су далекосежне последице по редефинисање рута светске трговине. Сусретом Црвене армије са америчком војском на Лаби европски континент је подељен на две интересне сфере. У оквиру планетарних превирања, у Југославији се у процесу ослобођења од немачке окупације одиграла аутентична револуција под вођством комуниста. Даљи развој догађаја показао је одлучност руководства Комунистичке партије Југославије да изврши корените друштвене промене у правцу изградње социјализма. Такве тенденције најпре су се одразиле у привреди која је почела да преузима совјетске форме организације. Сегмент спољне трговине показаће се као изразито важан, с обзиром да су прилике у ратом разрушеној Југославији захтевале огромну количину материјалних добара неопходних за обнову земље. Прве трговинске везе успостављене су са СССР-ом и са другим државама источне половине Континента које су у политичком смислу нагињале ка Москви. Југославија се на све начине трудила да економски односи прате политичку линију, па су први трговински уговори склопљени управо са државама совјетског блока. Међутим, и поред идеолошких детерминанти, југословенско државно и партијско руководство морало је из више разлога да води рачуна о успостављању сарадње са западним делом света. На то су упућивале наслеђене привредне везе, техничко-технолошка структура југословенских предузећа, навике инжењерског кадра, прилив машина и друге техничке опреме из немачких репарација и помоћи UNRRA.

Поменуто околности су отежавале функционисање југословенске привреде јер су је стављале у положај зависности од идеолошки супротстављених западних великих сила. То је нарочито дошло до изражаја током друге половине 1947. године када се испреплетало неколико унутрашњих и споља индукованих процеса. На првом месту, дошло је до колапса аграрне политике услед одбијања сељаштва да продаје производе по административно одређеним ценама, чиме је егзистенција целе земље доведена у питање. На другој страни, крајем

117 Darko Bekić, *Jugoslavija u Hladnom ratu, Odnosi sa velikim silama 1949–1955*, (Zagreb: Globus, 1988), 322–344.

године државно руководство је уочило да се уговорене испоруке из трговинских и других привредних споразума са СССР-ом и Чехословачком, као са два привредно најразвијенијим савезничким земљама, не реализују жељеним темпом из више разлога, од којих је свакако најзначајнији био тај да су Чехословачка и остале државе источног блока биле дужне да превасходно испоштују уговорене обавезе према СССР-у и тиме допринесу његовој обнови. Пред опасношћу тоталног економског слома, југословенска спољна трговина је почела да тражи заменске аранжмане на Западу, првобитно међу мањим државама, али се убрзо схватило да без америчких машина програм Првог петогодишњег плана не може бити у целости реализован. У недостатку девиза неопходних за несметану куповину опреме на Западу, покренути су преговори са САД о деблокади југословенских златних резерви које су пред Други светски рат депоноване у америчким банкама. Паралелно са решавањем нагомиланих југословенско-америчких проблема започети су преговори са Великом Британијом око могућности куповине капиталне опреме за подизање црне металургије и проширење трговинских односа. Одлука да се стратешке сировине уместо СССР-у понуде на западним тржиштима у замену за машине неопходне за индустријализацију, изазвала је гнев у Кремљу и додатно подгрејала совјетску одлуку да се обрачуна са Титом и његовим сарадницима.

Поред економских момената, самостални политички иступи по питању Балканске федерације, помоћ грчким партизанима, улазак југословенских дивизија у Албанију и агресиван однос према Трсту, послужили су као изговор да се редефинише политика према Југославији. На политичким, војним и трговинским преговорима које је југословенска делегација водила у Москви почетком 1948. године било је уочљиво да совјетска страна нема намеру да прошири обим трговинске сарадње. Повлачење совјетских саветника и критички интонирано писмо које је из Москве стигло на адресу ЦК КПЈ расветлили су позадину хладног поступања према југословенским представницима у совјетској престоници. Распламсавање сукоба после објављивања Резолуције Информбироа средином 1948. године ставило је југословенску спољну трговину пред велике изазове. Схвативши да је раскид са СССР-ом дефинитиван, САД и Велика Британија су почеле да отварају своја тржишта и утичу на друге земље Запада да успоставе економску сарадњу са Југославијом. Југославија је до почетка 50-их успела да склопи десетине краткорочних и дугорочних кредитних аранжмана и да прошири трговинску сарадњу којом је највећим делом супституи-сала нереализоване набавке из земаља совјетског блока. Ступајући на западна тржишта, југословенска спољнотрговинска предузећа почела су да савлађују бројне препреке својствене капиталистичком начину пословања, а стечена знања су искоришћена да се међусобни односи

додатно унапреде. Почетком 50-их Југославија је била чврсто интегрисана у поделу рада капиталистичког дела света у коме су САД одређивале правила игре. Осврт на искуство ослонца на искључиво једну страну света упућивало је на диверсификацију трговинске сарадње, па је Југославија у циљу смањења искључиве економске зависности од Запада убрзо почела да открива тржишта блоковски несврстаних земаља Африке и Азије.

Sources and Literature

- Arhiv Jugoslavije: Fond 9, Ministarstvo spoljne trgovine Vlade FNRJ; Fond 10, Ministarstvo lake industrije Vlade FNRJ; Fond 17, Ministarstvo industrije Vlade FNRJ; Fond 41, Savezna planska komisija; Fond 50, Predsedništvo Vlade FNRJ; Fond 54, Reparaciona komisija pri Vladi FNRJ; Fond 507, Savez komunista Jugoslavije; Fond 836, Kabinet maršala Jugoslavije.
- Archiv Ministerstva zahraničních věcí České republiky: Fond Politické zprávy 1918–1977; Fond Generální sekretariát – A (1945–1954).
- Arhiv Narodne banke: Fond 1/III, Narodna Banka FNRJ (1945–1963).
- Diplomatski arhiv Ministarstva spoljnih poslova Republike Srbije: Fond Politička arhiva; Fond Strogo poverljiva politička arhiva.
- National Archives and Records Administration: Record Group 59.
- Central Intelligence Agency Records Search Tool.
Foreign Relations of the United States.
- Napukli monolit, Jugoslavija i svet 1942–1948*, priređivači Dimić Ljubodrag i Aleksandar Životić. Beograd: Arhipelag/Službeni glasnik, 2012.
- Statistički godišnjak FNRJ za 1954. godinu*, Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1954.
- Statistical Yearbook of the United Nations 1948*, New York: UN, 1948.
- Sovetskii Faktor V Vostochnoi Evropi 1944-1953: Dokumenty, Tom 1: 1944–1948.*, T. V. Volokitina (otv. Redaktor). Moskva: ROSSPĖN, 1999. (Russian Cyrillic)
- Aleksić, Dragan. *Privreda Srbije u Drugom svetskom ratu*. Beograd: INIS, 2002. (Cyrillic)
- Armstrong, Hamilton Fish. *Tito and Goliath*. New York: The Macmillan Co, 1951.
- Banac, Ivo. *Sa Staljinom protiv Tita, Informbirovski rascjepi u jugoslovenskom komunističkom pokretu*. Zagreb; Globus, 1990.
- Bekić, Darko. *Jugoslavija u Hladnom ratu, Odnosi sa velikim silama 1949–1955*. Zagreb: Globus, 1988.
- Berend, Ivan T. *Centralna i Istočna Evropa 1944–1993, Iz periferije zaobilaznim putem nazad u periferiju*. Podgorica: CID, 2001.
- Dedijer, Vladimir. *Izgnubljena bitka J.V. Staljina*. Beograd: Rad, 1978.
- Dimić, Ljubodrag. *Jugoslavija i Hladni rat, Ogledi o spoljnoj politici Josipa Broza Tita (1944–1974)*. Beograd: Arhipelag, 2014.
- Đilas, Milovan. *Razgovori sa Staljinom*. Beograd: Književne novine, 1990.
- Gulić Milan i Momir Ninković. „Mješovita jugoslovensko-sovjetska društva slučaj Juste”. *Istorija 20. veka* 1/2014, 143–148.

- Hadži-Jovančić, Perica. *Treći rajh i Jugoslavija: Ekonomija straha 1933–1941*. Beograd: Društvo za urbanu istoriju, 2022.
- Kaufman, Burton I. *Trade and Aid: Eisenhower's Foreign Economic Policy, 1953–1961*. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1982.
- Krempton, Ričard Dž. *Balkan posle Drugog svetskog rata*. Beograd: Klio, 2003. (Cyrillic)
- Laker, Valter. *Istorija Evrope 1945–1992*. Beograd: Klio, 1999. (Cyrillic)
- Lampe, John R., Prickett, Russell O. & Ljubisa S. Adamovic. *Yugoslav-American Economic Relations Since World War II*. Durham and London: Duke University Press, 1990.
- Mazover, Mark. *Mračni kontinent, Evropa u dvadesetom veku*. Beograd: Arhipelag, 2011.
- Ninković, Momir. „Neuspešni pregovori o organizaciji jugoslovensko-sovjetskih mešovityh društava (1945–1947)”. *Tokovi istorije* 2/2015, 129–130. (Cyrillic)
- Ninković, Momir. „Misija Bogdana Crnobrnje u Moskvi i pitanje odustajanja od trgovinskih pregovora za 1948. godinu”. *Istorija 20. veka* 2/2018, 117–135.
- Pantev, Andrej i dr. *Istorija Bugarske*. Beograd: Clio, 2008. (Cyrillic)
- Petranović, Branko i Sava Dautović. *Velika šizma, četrdesetosma*. Podgorica: CID, 1999. (Cyrillic)
- Pribičević, Branko. *Sukob Komunističke partije Jugoslavije i Kominforma*. Beograd: Komunist, 1972.
- Rakonjac, Aleksandar. „Obnova starih i uspostavljanje novih trgovinskih odnosa (1945–1947) – Jugoslavija, SSSR i države 'narodne demokratije'”. *Tokovi istorije* 1/2018, 55–79. (Cyrillic)
- Rakonjac, Aleksandar. „Između velikih političkih želja i realnih ekonomskih mogućnosti: Jugoslovensko-poljski privredni odnosi (1945–1949)”. y: *Jugoslavija i Poljska: Veze i međusobni odnosi u XX veku*. ur. Bojan B. Dimitrijević, Andrzej Zaćmiński, Nebojša Stambolija. Beograd, Bidgošć: ISI & Istorijiski fakultet Kazimira Velikog, 2022), 241–254.
- Rakonjac, Aleksandar. „Obnova jugoslovenske industrije 1944–1947. Ideje, planovi, praksa”. *Istorija 20. veka* 2/2018.
- Ristović, Milan D. *Nemački „Novi poredak” i jugoistočna Evropa 1940/41–1944/1945, Planovi o budućnosti praksa*. Beograd: Službeni glasnik, 2005.
- Slobodan Selinić. *Jugoslovensko-čehoslovački odnosi 1945–1955*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2010.
- Štrbac, Čedomir. *Jugoslavija i odnosi između socijalističkih zemalja, Sukob KPJ i Informbiroa*. Beograd: Institut za međunarodnu privredu i politiku, 1975.

Vestad, Od Arne. *Globalni Hladni rat, Intervencije u Trećem svetu i oblikovanje našeg doba*. Beograd: Arhipelag, 2008.

Zanden, Jan L. *The Economic History of the Netherlands 1914–1995, A small open economy in the 'long' twentieth century*, London and New York: Routledge, 1998.

Životić, Aleksandar. *Jugoslavija, Albanija i velike sile (1945–1961)*. Beograd: Arhipelag, 2012. (Cyrillic)

Životić, Aleksandar. *Jugoslovensko-sovjetske vojne suprotnosti (1947–1957)*. Beograd: Arhipelag/Institut za noviju istoriju Srbije, 2015. (Cyrillic)

Borba (Cyrillic)

Summary

Aleksandar Rakonjac

BETWEEN EAST AND WEST: TURNS IN YUGOSLAVIA'S POSTWAR FOREIGN TRADE POLICY (1945-1952)

Abstract: The change in the balance of power at the global level and the establishment of the communist regime decisively influenced the creation of new trade routes between Yugoslavia and abroad. Political circumstances dictated a reorientation to the new markets of the eastern half of the European continent. However, it soon became clear that political voluntarism and ideological determination were not weapons powerful enough to cancel the inherited economic ties with Central and Western Europe, therefore economic factors influenced new foreign policy and foreign trade turns. In this paper, based on archival sources, I will endeavour to show the changes in the directions of Yugoslav trade cooperation from East to West in the light of the intertwining of economic and political factors.

Keywords: Yugoslavia, foreign trade, East, West, economic cooperation

The communist coming to power influenced the radical foreign policy turn of the Yugoslav state towards the East. The wartime alliance and ideological closeness with the Soviet Union determined the first post-war years of cooperation in which Yugoslavia tried to build first-rate economic relations with the countries within the Soviet sphere of interest. Besides the USSR, great hopes were primarily pinned on the cooperation with industrially developed countries such as Czechoslovakia, Poland and Hungary, with which extended trade and investment agreements were concluded in order to secure capital equipment for the country's industrialisation. The share of these countries began to gradually decrease by the end of 1947, while the share of the Western countries began to increase. This gradual change was influenced by several circumstances such as inherited economic ties, the

technological structure of Yugoslav companies dominated by machines from capitalist countries, German reparations and UNRRA aid that deepened the dependence of the Yugoslav economy on the political will of the USA and Great Britain, etc. At the end of 1947, the Yugoslav state was hit by an internal crisis due to the collapse of agrarian policy and the absence of deliveries of machines necessary for the industrialization from the USSR, Czechoslovakia and Hungary. The beginning of negotiations with the Western powers was viewed with great suspicion in Moscow. The political split that followed in the middle of 1948 brought Yugoslavia to an almost hopeless position in which foreign trade had one of the key roles, managing in a short time to reorientate and find replacement arrangements in the West. By the beginning of the 1950s, Yugoslav foreign trade companies took advantage of diplomatic successes and branched out business networks in all markets of the western part of the world. Having gained experience in previous years, the Yugoslav state directed its efforts towards formulating a strategy of a diversified approach to foreign trade by entering the markets of non-aligned African and Asian countries.